

Mikael Isacson och Mikael Löwegren:

Artikelförfattarna är redaktörer för Artos Missale samt teol. dr och kyrkoherde i Lilla Edets pastorat respektive komminister i Ljungby Maria församling.

Tredje gången gillt? (del 1 av 3) Svensk Pastortidskrift nr 7/2016

”Tredje gången gillt!” skulle kunna vara slogan för det senaste handboksförslaget, som nu är ute på remiss. Ett första förslag kom 2000 (HBF 00); det sågades av remissinstanserna. Ett andra kom 2012 (HBF 12). Och det vi nu ser – HBF 16 – är en revision av HBF 12.

I två artiklar belyser vi förslaget i detalj vad gäller ordningen för högmässa, mässa och gudstjänst. I en tredje artikel berör vi mer övergripande frågor som handboksförslaget för med sig. Det är oundvikligt att vi på vissa punkter upprepar oss från vad vi tidigare har skrivit (SPT 2012, nr 22–25). För den som arbetar med remissvar rekommenderas också Christer Pahlmblads *Mässa för enhetens skull*.

En snabbversion kommer dock först: HBF 16 är bättre än HBF 12. Den stilistiska nivån har höjts, men har fortfarande stora brister. Vissa skrivbordsprodukter är utrensade. Dogudstjänsten har blivit bättre och vilken musik församlingarna använder till kyrkohandbokens texter ska bestämmas på lokal nivå. Teologiskt och liturgiskt vilar det dock på samma premisser som tidigare, och har i stort sätt samma brister och förtjänster. Med smärre förändringar torde det också vara det här som är Svenska kyrkans nästa kyrkohandbok.

En bärande tanke sedan HBF 00 är att det ska vara färre grundordningar för gudstjänsten: sex ordningar för huvudgudstjänst i HB 86 blev två i HBF 00 – mässa resp. gudstjänst. I HBF 2012 fanns bara en grundordning, men med tre varianter: högmässa, mässa och gudstjänst. Så är även fallet i HBF 16. Utifrån en gemensam bank av moment och alternativ ska församlingarna (prästerna och musikerna?) själva skapa den gudstjänst/mässa de vill fira. En högmässa måste innehålla fler fasta moment än mässan, bl.a. en syndabekännelse. Samtidigt är ordningen för högmässa friare än i HBF 2012. Om avsikten är att kvalitetssäkra begreppet högmässa – dvs. att den som ser ordet högmässa i församlingsbladet/tidningen eller på hemsidan ska veta vilken typ av gudstjänst det blir – vore det nog bättre om högmässan hade en fastare reglerad ordning.

Ordningen för mässa/gudstjänst är betydligt friare. Det är inte många moment som måste vara med – men som däremot kan vara med. Firas mässa/gudstjänst som huvudgudstjänst ska dock fler moment finnas med, t.ex. trosbekännelsen. Och ändå inte. Det finns möjlighet i huvudgudstjänsten – såväl vid högmässa, mässa och gudstjänst – att ”i undantagsfall” låta ett moment utgå. Trosbekännelsen kan t.ex. i huvudgudstjänst utgå eller ersättas av en trospsalm. Vad ”i undantagsfall” i realiteten innebär framgår varken i förslaget eller i dess kommentar. Hur någon ska kunna hålla ordning på dessa regler, är inte lätt att förstå. Än mindre eftersom antalet huvudgudstjänster har minskat i och med de nya, större pastoraten och sammanslagna församlingarna. I en församling med t.ex. tre kyrkor kan man knappast veta i vilken kyrka huvudgudstjänst firas om det i alla firas ”Mässa” eller ”Gudstjänst”. Konsekvensen för en vanlig gudstjänstfirare är ganska given, inte minst när man går i en annan kyrka än den man brukar gå i. Står det högmässa kan man vara ganska säker på hur gudstjänsten firas. Står det mässa eller gudstjänst har man inte en susning.

Ett försök att bringa ordning i kaoset har tidigare varit att anknyta till tanken om gudstjänstens *ordo*. Detta begrepp är utvecklat av den ortodoxe teologen Alexander Schmemmann och har senare tagits upp bl.a. av den lutherske liturgikprofessorn Gordon Lathrop, varifrån det svenska handboksarbetet inspirerats. Med fog har dock tidigare handboksförslag kritiserats för att använda detta begrepp på ett mycket ytligt sätt. Det har – långt ifrån Schmemmanns och Lathrops användning – mest kommit att avse gudstjänstens ytliga struktur där Samling kommer först, Sändning sist och däremellan Ordet och Måltiden (om mässa firas). Begreppet *ordo* är nu övergivet; istället talar man om "gudstjänstens grundläggande handlingsmönster" och "en rytm som kan kännas igen i kyrkor i hela världen och i kyrkohistorien". Vad det är för rytm framgår inte, men en rimlig tolkning är att man avser just Samlingen, Ordet, Måltiden och Sändningen. Liksom i HBF 12 menar man – även om resonemangen tycks nedtonade – att detta är "en grundordning där gudstjänstens gemensamma handlingsmönster kan kännas igen" (Kommentar, s. 24). Eftersom friheten att utforma gudstjänsten är så stor, så innebär det inte så mycket mer än att vi i Svenska kyrkan skulle läsa ur Bibeln och fira nattvard, samt har någon form av inledande respektive avslutande rit. Igenkännandets glädje mellan kyrkorna torde ligga på ett annat plan och blir genom HBF 16 väsentligt mindre.

Mässans samling

Samlingen "leder in i gudstjänsten och tydliggör att gudstjänst firas i möte med Gud, i Jesus Kristus och i gemenskap med den världsvida kyrkan" och gör att "enskilda människor kommer samman till en gemenskap, en församling" (Kommentar, s. 28). Samlingen var den del i remissvaren efter HBF 12 som fick flest synpunkter. I det nya förslaget finns därför många förbättringar på enskilda punkter. Det är också den del som är mest variabel.

Inledningsord

Mässan/gudstjänsten ska inledas med en trinitarisk formulering. Antingen "I (Guds:) Faderns och Sonens och den heliga Andes namn" eller "I Guds, den treeniges, namn". De tidigare alternativen i HBF 12 "Välsignelse över vår gudstjänst" och "Vi har samlats för att fira gudstjänst tillsammans" är lyckligen bortplockade. Skillnaden mellan de två formuleringarna är dock symptomatisk och genomgående i hela förslaget: ett alternativ som ansluter till Kyrkans klassiska förståelse av Treenigheten och ett alternativ där man eftersträvar ett mer könsneutralt språk och vill slippa omnämna Gud som Fader eller Herre. Även om formuleringen "I Guds, den treeniges, namn" kan tyckas vara ett tänkbart alternativ, blir det problematiskt om man vill tala om Treenigheten som *något annat* än Fadern och Sonen och Anden. Men inte heller det första alternativet är helt okontroversiellt. Det inskjutna "Guds" är en olycklig återgång till 1811 års kyrkohandbok. Det hade varit på sin plats om församlingen sagt "Amen" efter de inledande orden, som det föreslogs i HBF 00.

Efter den trinitariska inledningen kan något av 17 färdigformulerade alternativ användas. Prästen kan också formulera sig fritt med t.ex. ett bibelord och lämplig kortare förkunnelse. Och det är väl det rimliga; flertalet inledningsord håller inte att upprepas vecka efter vecka.

Ett alternativ som inte finns med i förslaget är att salutationen följer efter de trinitariska öppningsorden. Efter att placerat sig inför Gud torde det mest naturliga vara att gudstjänstledaren och församling hälsar varandra. Detta är därför den givna platsen – och inte före Dagens bön – för en salutation med församlingssvar.

Bön om förlåtelse – överlåtelsebön

Botmomentet kan, liksom i HBF 12, hanteras på fem olika sätt:

(1) Bön om förlåtelse (syndabekännelse) med förlåtelseord (avlösning), dvs. såsom i dagens högmässa, och ev. tackbön. (2) Bön om förlåtelse (syndabekännelse) följt av löftesord, dvs. en försäkran om Guds nåd och barmhärtighet, och ev. tackbön. Båda (1) och (2) är möjliga att använda såväl högmässa som mässa/gudstjänst. (3) I mässa/gudstjänst kan också en Överlåtelsebön användas. (4) Momentet läggs i samband med kyrkans förbön. (5) Momentet utgår helt (möjligt i mässa/gudstjänst men inte i högmässa).

Det finns skäl att frånga den nuvarande handbokens praxis där syndabekännelse, avlösning och tackbön är enda alternativ och i princip måste finnas med i alla mässor (se t.ex. M. Löwegren, red. *Till syndernas förlåtelse. Perspektiv på beredelsen i mässan*; SPT 2011 nr 25, 2012, nr 1 och 15/16). Men i handboksförslaget etableras en ordning med oerhört stor spännvidd. Alltifrån syndabekännelse med avlösning till mässor där ingen akt av ånger och bot över huvud taget behöver vara med (utöver det som finns i Herrens bön). Det visar tydligt den ambivalens som finns i Svenska kyrkan kring dessa frågor. Flera frågor skulle behöva bearbetas djupare än vad som sker i både HBF 12 och 16. Är det en nödvändighet att vara förlåtelsen innan man tar emot Kristi kropp och blod? Är det önskvärt? Vad är ett pastoralt klokt förhållningssätt? Att konsekvent fira utan någon botakt är också problematiskt. Synden är en förblivande realitet i en människas liv. Därför behöver också vårt behov av ånger och förlåtelse få komma till uttryck inom ramen för mässan i det ordinarie gudstjänstfirandet.

Två alternativ till en sådan botakt som inte finns med i HBF 16 är dels en doperinran, dels en kyrielitania med botkaraktär (se t.ex. Artos *Missale*). Visserligen finns en "doppåminnelse" i HBF 16. Den knyter dock inte an på något sätt till vatten och rening, och saknar därmed botkaraktär.

Vissa böner om förlåtelse har fått en uppstramning jämfört med HBF 12, t.ex. Bön om förlåtelse 4. Fortfarande saknas dock en förlåtelsebön med möjlighet att bekänna det vi medvetet och aktivt underlåtit att göra, t.ex. "Jag har syndat med tankar och ord, gärningar och *underlåtelser*." Det bör också noteras att Bön om förlåtelse nr 4 olyckligtvis riktas till Jesus Kristus: kyrkans bön riktas till Fadern med Sonen som medlare eller för Jesu Kristi skull.

Bönen om förlåtelse följs alltså antingen av *förlåtelseord* (avlösning) eller *löftesord*. Skillnaden mellan dem borde ligga på ett principiellt plan: avlösningen är en auktoritativ tillsägelse av syndernas förlåtelse medan löftesordet är en hänvisning till att Gud är barmhärtig och vill förlåta. Tyvärr är det inte så tydligt i HBF 16.

Tre av de fyra förlåtelseorden (1, 2 och 4) har formuleringen "Du är förlåten", istället för "Dina synder är dig förlåtna". Visserligen är formuleringen språkligt något enklare, men det är ingen performativ utsaga där det framgår att synderna förlåts i den stund som prästen uttalar orden. Därtill ligger det ytterligare en hund begravnen. Motivet för att byta formulering tycks vara just att man inte tror det sker något när prästen uttalar orden, utan syftar till att påminna gudstjänstdeltagaren att hon/han redan är förlåten. Orden fördes in i HBF 00. Där kan man läsa: "'Dina synder är dig förlåtna' [har] ändrats till 'Du är förlåten' för att lyfta fram att förlåtelsen är given" (Kommentardelen, s. 95). Formuleringen borde naturligtvis vara den traditionella: "Dina synder är dig förlåtna" eller "Dina synder är förlåtna". Detta ansluter inte bara till praxis i många av våra systerkyrkor, utan också till hur det formuleras i Nya testamentet när Jesus förlåter synder (se t.ex. Matt 9:2; Luk 7:48). Ur själavårdande synpunkt är det principiellt viktigt att det är de konkreta synderna som förlåts och inte syndaren själv.

Utifrån perspektivet att såväl löftesord som förlåtelseord tycks vara till för att påminna om att synderna redan är förlåtna, är det kanske inte konstigt att två av löftesorden (nr 2 och 4) och

förlåtelseorden (nr 2 och 4) har nästan identiska formuleringar. Det rimliga vore dock att välja löftesord som har helt andra formuleringar än förlåtelseorden och som inte avslutas "I Faderns ...".

I förlåtelseordet som inleds "Begär du dina synders förlåtelse för Jesu Kristi skull, så är det fast och visst ..." (HB 86) har inledningen tagits bort, för att betona "den villkorlösa förlåtelsen" och låta "perspektivet om Guds nåderika förlåtelse [framträda] tydligare". Resonemanget är svagt: förlåtelsen måste på något sätt tas emot och en referens till att man har bekänt sin synd och ber om förlåtelse för Kristi skull är en rimlig påminnelse. Man kan med fog till och med hävda att utanför biktsituationen behöver den auktoritativa avlösningen villkoras: prästen har i den offentliga gudstjänsten ingen möjlighet att samtala med den som bekänner och kan därför inte bruka binde- och lösenyckeln på den enskilde.

Överlåtelsebönerna är tre; två från HBF 12 och en nyskriven. Det första alternativet är den syndabekännelse som i HB 86 innefattar orden "rena mig så blir jag ren, hela mig så blir jag hel, drag mig till dig så får mitt hjärta ro". Om överlåtelsebön används istället, följs denna varken av avlösning eller löftesord. Det markeras därmed att det inte är en syndabekännelse.

1986 lades för första gången en tackbön in efter avlösningen i mässan. Det förstärkte – det historiskt sett korrekta – intrycket att botakten infogats i gudstjänsten i ett senare skede. Tackbönen har i förslaget gjorts fakultativ (frivillig). Tillsammans med möjligheten att använda ett löftesord istället för en avlösning ges sammantaget en betydligt större flexibilitet jämfört med i dag. Botakten kan därmed få en utformning som inte så lätt förväxlas med biktordningen.

Kristusrop – Lovsången

Kyrie och Gloria–Laudamus är fakultativa när inte högmässa firas. Liksom i nuvarande handbok kan kyriet sjungas eller läsas trefaldigt, sexfaldigt och niofaldigt och som en utbyggd kyrielitania. Den tidigare sången "Möt mig nu som den jag är" har strukits från detta moment. Genom att använda beteckningen Kristusrop försöker handboks-kommittén fånga in kyriets funktion. Ur en aspekt är detta positivt eftersom det tydligt markerar att detta är en bön riktad till Kristus. Den traditionella trefaldiga strukturen med *Kyrie-Kriste-Kyrie eleison* har fått en del att felaktigt tolka ropet trinitariskt. Argumentationen för den tvetydiga och för Svenska kyrkan unika benämningen Kristusrop imponerar dock föga; det yttersta argumentet är att momentet har benämnts Kristusrop i många församlingar sedan 2012. Argumentet innebär alltså att något har benämnts och funnits med i HBF 12, därför ska det också vara med i HBF 16!

För *Lovsången* finns i princip alla varianter från HB 86 kvar; man har även försökt göra "Stora Laudamus", Sv. ps. 697:4, mer användarvänlig genom att bearbeta den så att försångare sjunger vissa partier och församlingen upprepar ett omkväde. I HBF 12 tog man bort möjligheten att sjunga psalmer som ersättning för Laudamus; det är nu – tyvärr – möjligt att återigen använda en "trinitarisk lovpsalm" ur psalmboken. Gloria och Laudamus är en teologiskt rik och väl sammanhållen text som inte gärna kan ersättas med något annat. Det är dessutom "en av de äldsta bevarade liturgiska texterna, gemensam för öst och väst" (Pahlmblad, s. 19) I förslaget görs en poäng av att lovsången ska präglas "av ett trinitariskt perspektiv"; flera av de nyskrivna varianterna innehåller dock knappast ett fullödigt trinitariskt mönster och den sista lovsången (nr 9) omtalar mer vad människan gör än vad Gud har gjort.

Förslaget skriver vidare att momentet "kan utgå under fastetid"; formuleringen är här ändrad från "kan utgå under fastan". Om det innebär även innebär en förändring i sak, dvs. att Lovsången kan utgå både i Advent och i Fastan, framgår inte.

Dagens bön

Mässans samling avslutas i förslaget med *Dagens bön*. Momentet är obligatoriskt i högmässa och när gudstjänst/mässa firas som huvudgudstjänst.

Med sin placering inom ramen för samlingen har bönen förts till sin rätta plats. Trots sin nära tematiska koppling till söndagens överskrift är det inte en bön inför bibelläsandet. Dess funktion är att samla upp församlingens tysta bedjande och hela samlingen i en sammanfattande bön. Därav det gamla namnet "kollektbön". Beteckningen Dagens bön (hämtad ur evangelieboken) är inte helt oproblematisk. I en församling där man t.ex. låter tackbönen efter kommunionen – som kan "formuleras fritt" – färgas av söndagens tema finns mer än *en* bön för dagen.

Dagens bön kan föregås av en salutation, samma som i nuvarande handbok. Ett annat och naturligare alternativ vore att inleda kollektbönen med ett enkelt "Låt oss be". Salutationen hör, som påpekats ovan, mer hemma inledningsvis.

Ordet

I stort sätt ser Högmässans ordning för Ordets liturgi ut som nu: bibelläsningar och predikan, följt av trosbekännelse och förbön. Beteckningen "Guds ord" skulle bättre än "Ordet" ge en antydning om fokus i denna del av gudstjänsten.

I Mässa/Gudstjänst finns en överhängande risk för uttunning av Ordets liturgi. Antalet läsningar är fritt: tre, två eller bara evangeliet. Predikan är däremot obligatorisk. Även i en stilla morgonmässa förutsätts alltså predikanten utlägga dagens text/-er. Draget till sin spets betyder det att predikan är något oundgängligt, medan läsning ur Gamla testamentet och Nya testamentets brev är något församlingen helt kan klara sig utan.

Även i högmässa föreslås i HBF 16 (till skillnad från HBF 12) "större flexibilitet vad avser antal bibelläsningar". Huvudregeln är fortfarande tre bibelläsningar, men den gammaltestamentliga läsningen och episteln kan utelämas "i undantagsfall". Om avsikten med en särskild ordning för högmässa är att kvalitetssäkra begreppet är detta nog att gå för långt; vill man bara ha en bibelläsning, finns ju redan möjligheten att i förslaget rubricera det som "mässa".

Acklamationerna efter läsningarna är desamma som i HBF 12. "Så lyder det heliga evangeliet" efter evangeliet och "Så lyder Guds/Herrens/Bibelns ord" efter en GT-text eller epistel. Flera remissinstanser riktade kritik mot den sista acklamationen i HBF 12 och menar "att bibelordet som ett gudstilltal i gudstjänsten uppfattades som otydligt"; vi kan bara instämma och notera att formuleringen är mer konstaterande än proklamerande. Alternativ står dock kvar eftersom kommittén menar att "gudstilltalet [framgår] tydligt" när det "ses i sitt sammanhang med församlingssvare[n]" (s. 77). Försvaret framstår som svagt. Församlingen ges möjlighet att svara antingen "Gud, vi tackar dig" eller "Gud, gör ditt ord levande bland oss."

Förslaget lyfter fram möjligheten att placera den psaltarpsalm som evangelieboken anger – eller annan psaltarpsalm – mellan gammaltestamentlig läsning och epistelläsning. Den blir då en brygga mellan läsningarna. Det finns också möjlighet att sjunga en bibelvisa, men inte en vanlig psalm (!), mellan läsningarna. Paragrafryttaren kan fråga om man får sjunga en bibelvisa som finns i psalmboken.

Efter evangeliet kan ett hallelujarop sjungas. Däremot står inget om att halleluja kan användas som sång *före* evangeliet, kanske tillsammans med en vers för respektive söndag. Detta är den gängse platsen internationellt sett: församlingen hälsar honom som är Guds Ord och som

kommer i sin kyrka. Det vore ett alternativ att ta till vara när gradualpsalmens starka ställning i Svenska kyrkan har luckrats upp.

Trosbekännelserna – den apostoliska och nicenska – anges i de översättningar som finns i dag; de har t.o.m. undgått att språkligt revideras på en punkt där samtliga andra böner och texter förändrats: konsekvent har HBF 16 "den heliga Anden" (i bestämd form) och inte "den helige Ande". Det hade varit på sin plats att Svenska kyrkan tog initiativ till ekumeniska översättningar av trosbekännelserna. I högmässan och i huvudgudstjänst ska trosbekännelsen finnas med, men kan "i undantagsfall utgå eller ersättas med trinitarisk psalm". Bättre vore att trosbekännelsen är obligatorisk i en huvudgudstjänst. Möjligheten att använda trinitarisk psalm finns i nuvarande handbok, med lyftes bort i HBF 12. Då motiverade man det med att "lyfta fram Trosbekännelsen som kyrkans gemensamma bekännelse, ett uttryck för samhörighet med kristna i världen". Det framstår fortfarande som ett rimligt argument och ställningstagande.

Till skillnad från HB 1986 finns ingen fast plats för meddelanden. Det gör att man kan undvika tillkännagivanden efter trosbekännelsen, något som bryter rytmen i gudstjänsten. Istället är det upp till den lokala församlingen att bestämma var och hur meddelanden lämnas. Information om var kollekten går kan lämpligen ges precis före den psalm under vilken man tar upp kollekt. Meddelanden om det som händer i veckan lämpar sig väl före välsignelsen.

Förbönen är ett fast moment i högmässan, men kan utgå när mässa/gudstjänst inte firas som huvudgudstjänst. Detta kan vara ett alternativ i en veckomässa, men någon form av förbön bör då ingå i nattvardsbönen. Att be för världen och människorna är en bärande del av nattvardsfirandet; kyrkan firar eukaristin inte som en individuell fromhetsövning utan "för att världen skall leva". Liksom tidigare kan förbönen utformas lokalt eller bes utifrån ett färdigt förslag. Det finns också ett antal exempel på acklamationer i förbönen. En av de mest frekventa saknas dock: "Herre, hör vår bön. – Och låt vårt rop komma inför dig". Anledningen heter naturligtvis inkluderande språk, men här inte som ett komplement utan i form av en utrensning; det drabbar i det här fallet en väl inarbetad formulering. Det hade också varit på sin plats med en instruktion om att förbönen inte bryter den liturgiska bönen mönster: den riktas till Fadern genom Sonen (alt. riktas till Kristus).

Bönen om förlåtelse kan också placeras "i samband med kyrkans förbön", antingen precis före kyrkans förbön eller som en del av förbönen. Det rimliga vore att det låg *efter* förbönen, för att inte bryta sambandet mellan predikan–trosbekännelse–förbön. Vare sig löftesord eller avlösning/förlåtelseord hör dock hemma i en förbön.

Tredje gången gillt? (del 2 av 3) Svensk Pastoraltidskrift nr 8/2016

Måltiden

Liturgireformer i många olika samfund under andra hälften av 1900-talet låter måltidsdelen av mässa formas efter skeendet i instiftelseorden: Jesus tog, tackade, bröt och gav. Denna tankegång finns också i HB 86 och i handboksförslaget. På några punkter skulle det kunna uttryckas tydligare: "Tackade" motsvaras såväl i gällande handbok som i HBF 16 av tre moment:

Lovsägelsen, Helig/Sanctus och Nattvardsbön. Att den eukaristiska bönen (nattvardsbönen) är en enda sammanhängande bön skulle kunna tydliggöras dels genom att låta Lovsägelsen och Helig/Sanctus vara obligatoriska moment i alla mässor, dels genom att dessa moment samlades under en enda rubrik – Nattvardsbönen – med tre underrubriker. Så skedde t.ex. i HBF 00. Det skulle även vara en fördel om de tre momenten Brödsbrytelse, Fridshälsning och O Guds Lamm ("Bröt") fördes samman under en rubrik, lämpligen benämnd Brödsbrytelse och fridshälsning, samt om Bönen efter kommunionen fördes in under rubriken Kommunionen ("Gav").

"Tog"

Nattvardshandlingen inleds med att bröd och vin dukas upp. I HB 86 heter momentet Tillredelsen och består av offertoriespsalm och en bön som kan bes om kollekten bärs fram. HBF 12 kallar istället momentet för Psalm (Tillredelse/Offertorium). Det ger intrycket att det primära är att sjunga en psalm, istället för att utföra en *handling*: att tillreda bröd och vin – under vilken församlingen kan, men knappast måste, sjunga en psalm.

Går man till kommentardelen blir det uppenbart att man inte bara ser detta som ett yttre skeende (bröd läggs och vin hålls upp), utan även som ett inre: "Offertoriet innebär just att bära fram gåvorna och i överförd mening sig själv för att bli till ett Guds redskap. Temat utvecklas vidare i flera av nattvardsbönerna. Offertoriet handlar också om ett heliggörande: Guds självutgivande kärlek i Jesus Kristus." (s. 80)

Såväl HB 86 som handboksförslaget ger församlingarna en möjlighet att understryka det första momentet i tog-tackade-bröt-gav genom en avslutande bön. Den avslutande bönen har två förslag till formulering, dels "Gud välsigna de gåvor vi nu bär fram", dels "Tag emot oss och våra gåvor i Jesu namn". Det vore värdefullt om denna möjlighet att tyda momentet ytterligare togs tillvara med en Bön över gåvorna som anknyter till dagens firningsämne.

"Tackade"

I HB 86 ser måltidsdelen ut på samma sätt oavsett om man firar Högmässa, Familjemässa eller Söndagsmässa; den kan däremot vara kortare vid Veckomässa och se annorlunda ut vid Temamässa. Denna enhetlighet har gjort att gudstjänstdeltagare kunnat känna igen sig, även om man firar mässa i en kyrka som följt andra gudstjänstordningar än de man själv är van vid. I handboksförslaget bryts denna enhetlighet upp.

Om det är högmässa eller mässa firad såsom huvudgudstjänst är samtliga av Måltidens moment obligatoriska i HB 16: Lovsägelsen/Prefationen-Sanctus-Nattvardsbönen, Herrens bön, Brödsbrytelsen-Fridshälsningen-O Guds Lamm, Kommunionen-Bön efter Kommunionen. Är det däremot inte huvudgudstjänst när mässa firas – vilket ju kan ske både sön- och vardag – är det bara momenten Nattvardsbönen (som alltså inte innefattar Lovsägelsen och Helig/Sanctus), Herrens bön och Kommunionen som är nödvändiga.

Detta är djupt beklagligt. Tacksägelsen/eukaristin är ett av de mest grundläggande dragen i mässan; tydliggjort i verbet "tackade". Utan Lovsägelsen och Helig/Sanctus försvagas och reduceras detta drag radikalt. Historiskt har också Helig/Sanctus ställning varit stark i svenskt kyrkoliv; så vitt vi kan se är det först i HB 86 som det är möjligt att utelämna Lovsägelsen och Sanctus, och då endast i veckomässan. HBF 12 går alltså ytterligare ett steg genom att låta tacksägelsen reduceras i en eukaristisk gudstjänst även på sön- och helgdagar.

Motivet för denna förändring är knappast teologisk eller liturgisk. I kommentardelen betonas just enheten mellan Lovsägelse, Helig/Sanctus och (den fortsatta) Nattvardsbönen och man markerar att Lovsägelsen och Helig/Sanctus just är en tacksägelse. "Med Lovsägelsen inleds en

tacksägelse som sträcker sig fram till Herrens bön. De moment som utifrån allmänkyrklig tradition ryms i tacksägelsen är Lovsägelsen, Helig/Sanctus och Nattvardsbönen med instiftelseorden. Tacksägelsen syftar fram mot kommunionen och riktas till Fadern genom Jesus Kristus och i den heliga Anden. Tacksägelsen omfattar allt som Gud gör i skapelsen, allt som Gud nu verkar i, i kyrkan och i världen och allt som Gud kommer att göra då Gudsriket fullkomnas” (Kommentardelen, s. 80). Samtidigt får detta inte genomslag. Och motivet tycks vara tidsaspekten, vilket framgår t.ex. när man resonerar kring längden på Nattvardsbönen. Det ska gå fort att läsa!

Enheten i denna tacksägelse – från Lovsägelsen till Herrens bön – rycks också sönder av en nyhet i förslaget, nämligen att prefationen ska kunna sjungas av någon annan än den celebrerande prästen. Detta är inte möjligt idag. Även om det skulle kunna uppskattas av präster som inte kan sjunga, innebär det att just enheten mellan Lovsägelsen och resten av nattvardsbönen blir otydlig.

Prefationen

Den inledande dialogen (Sursum corda) mellan präst och församling har två olika ordalydelser (och därtill ytterligare en variant i musikserien E). Församlingsacklamationerna i de två varianterna ligger nära varandra; är man i en annan kyrka än sin egen, kommer det vara svårt att veta vad man ska svara utan att titta i agendan.

Den första varianten är identisk med HB 86 med undantaget att församlingssvaret ”Allena han ...” har blivit ”Allena Gud ...”. Strävan efter ett mer könsneutralt språk ligger naturligtvis bakom, men resulterar i en stilistisk sämre variant. Bättre hade kanske varit om man återtagit det traditionella svar som är det vanliga internationellt sätt och som fanns i Svenska kyrkan till HB 1894: ”Det är rätt och tillbörligt.”

Det andra alternativet är snarlikt: ”Öppna era hjärtan för Gud – Vi öppnar våra hjärtan” och fortsätter ”Låt vårt tack till Gud strömma fram – Livets Gud är värd vårt tack och lov”. Samma formuleringar (upplyft/öppna) finns i introduktionen till evangelieläsningen. Syftet är att skapa ett alternativ med ett icke-hierarkiskt bildspråk för förhållandet mellan Gud och människa. Med detta andra alternativ överger Svenska kyrkan en i princip universell praxis i både öst och väst att inledningen till den eukaristiska bönen innehåller just ”Upplyft era hjärtan”, vilket ju också den latinska benämningen Sursum corda betyder.

Denna inledning på den eukaristiska bönen finns redan i det som torde vara den äldsta fullt utbildade nattvardsbönen och som återfinns i *Den apostoliska traditionen*, ofta kallad Hippolytos nattvardsbön. Just Sursum corda markerar där skillnaden mellan eukaristin och en agapemåltid. Vid agapemåltiden ska biskopen ”inte säga Upplyft era hjärtan, ty det säger man [endast] vid offret.” (AT 25:5). Det är alltså inte vilken slentrianmässig formulering som helst som nu skall ersättas.

Även om varianten ”Öppna era hjärtan för Gud” är harmlös – och kanske för vissa enklare att begreppsmässigt förstå än ”Upplyft era hjärtan ...” – så innebär den i detta sammanhang, där den skall ersätta ”Upplyft era hjärtan ...”, en klar försvagning av den himmelska dimensionen i mässan. Samtidigt får Guds bilden i och med detta icke-hierarkiska språkbruk, där Gud inte ses som ovan människan, mindre drag av helighet och bävan (*tremendum*).

Efter den inledande dialogen formuleras prefationen i tre olika steg: (1) en inledning som, med två olika varianter, leder över till (2) ett kyrkoårsanknutet avsnitt och slutligen (3) en fras, också den med två olika varianter, som leder över till Helig/Sanctus.

Prefationerna lider av ett flertal problem. Det första är en viss oklarhet med dess syfte. Prefationen ska vara en tacksägelse över Gud och Guds välgärningar, inte handla om människan eller människors gärningar (jfr t.ex. prefationen för kyrkoårets slut). Ett annat problem är det otaliga antalet varianter. Med två olika formuleringar på den inledande dialogen samt två olika formuleringar på själva prefationens inledning respektive avslutning, samt 16 olika kyrkoårsbestämda avsnitt (inkl. vigsel- och begravningsprefationer) finns totalt 127 olika sätt att gestalta en prefation (påskprefationen har endast en avslutning). Ingen tycks ha läst igenom samtliga möjliga sätt att gestalta en enskild prefation. Otaliga är här de stilistiska grodorna, för den som orkar läsa. I Mariaprefationen avslutas t.ex. det variabla avsnittet: "Med Maria prisar vi din storhet och jublar över dig, Gud, vår Frälsare." På det ska sedan läggas en avslutning som i båda fallen upprepar verbet "prisa".

Det tredje och mest problematiska, till vilket vi återkommer i vår avslutande artikel, är dock man ersätter Fader med Skapare. Man överger därmed både traditionell förståelse av Treenigheten som relationell mellan Fader–Son–helig Ande (även Sonen och den helige Ande är skapare) och gudstjänstens grundläggande böneriktning. Den liturgiska bönen riktas – som kommentaren till förslaget mycket riktigt betonar ovan – till Fadern genom Sonen i den helige Ande.

Därtill kan ett par mindre noteringar göras. Prefationen i HB 86 "Du är en Fader ..." (Tref. 1) har rensats ut. Och märkligt nog finns ingen prefation att använda för Kristi himmelfärds dag. I nuvarande handbok är den gemensam med prefationen för Pingst. Men inte i HBF 16. Ska det inte firas mässa på denna dag längre?

Helig/Sanctus

Helig/Sanctus är i sin traditionella form en sinnrik kombination av änglarnas lovsång inför Guds tron och folkskarans hyllning när Jesus rider in i Jerusalem. Den riktas till Fadern, men omtalar Sonen som i mässan blir närvarande "i, med och under" brödets och vinets gestalt. Av de fyra alternativen i HBF är det bara alternativ 1 som följer den traditionella texten. Det vore av ekumeniska och teologiska skäl önskvärt om bärande liturgiska texter kunde få en gemensam utformning över samfundsgränserna inom det svenska språkområdet.

Nattvardsbönens fortsättning

Nattvardsbönens fortsättning som förslaget – något oegentligt – alltså kallar Nattvardsbönen har på ett sätt fått en stärkt ställning. Den är inte bara ett fast moment i såväl Mässa som Högmässa. Även vid sjukkommunion anges att en nattvardsbön, och inte bara instiftelseorden, skall bes; undantaget är sjukkommunion "under särskilt svåra omständigheter". Det finns goda skäl att betrakta hela nattvardsbönen som en sammanhållen bön, vilken i sin helhet är konsekrerande. Och ändå kan alltså nattvardsbönen kortas ner och sakna både Prefation och Helig/Sanctus.

Åtta nattvardsböner i HB 86 har blivit tretton. Två nattvardsböner från HB 86 har strukits: A och E med infogad förbön. Varför just dessa försvinner framgår inte, och är mycket olyckligt. A-bönen har av många varit ett förstahandsval i fastetiden och E-bönen har med sitt förbönsavsnitt utgjort ett välkänt och värdefullt alternativ inte minst vid vardagsmässor. Istället har nattvardsbön nr 9 (som är en utbyggd form av gamla G-bönen) fått ett avsnitt med infogad förbön; det anges också att även i de andra nattvardsbönerna "kan förbön infogas". Detta gör det möjligt att i likhet med de gamla nattvardsliturgierna låta tacksägelsen för försoningen mynna ut i bön om försoning för kyrkan och hela mänskligheten.

Nattvardsbönen tyder och anger perspektiven kring nattvardsfirandet

Det är i huvudsak den eukaristiska bönen – från *Sursum corda* till församlingens avslutande stora Amen innan Herrens bön – som tyder och anger perspektiven kring nattvardsfirandet. Man måste därför ställa högra krav på nattvardsbönens teologiska stringens. Om bönens struktur och innehåll råder en påfallande internationell konsensus, framför allt sammanfattad och bejakad i BEM-dokumentet (*Baptism, Eucharist, Ministry*) från 1982. Många lutherska, anglikanska, gammalkatolska kyrkor – och även den romersk-katolska – har arbetat utifrån denna struktur. Det kan dock knappast sägas om Svenska kyrkan och nu föreliggande förslag.

Visserligen hänvisar kommentardelen till detta dokument. Man framhåller bl.a. att man "förstärkt nattvardsmotiv som utvecklas i BEM-dokumentet som doxologi, epikles och anamnes". Andra motiv som BEM omnämner, och som även togs upp i kommentardelen till HBF 12, är att nattvarden t.ex. är de troendes gemenskap och innebär enhet med Kristus och med varandra överallt och i alla tider samt Gudsrikets måltid som föregriper det kommande himmelriket. I förberedelsearbetet för ett eventuellt remissvar kan man se på hur dessa motiv återspeglas i förslagen (se även SPT 2012 nr 24).

En grundläggande ståndpunkt från handbokskommittén tycks vara att dessa motiv inte behöver förekomma i en och samma nattvardsbön, utan att det är de tretton nattvardsbönerna *tillsammans och som en helhet* som ska återspegla motiven. Förutom att BEM-dokumentet faktiskt förutsätter att dessa motiv finns med i samtliga alternativ av den eukaristiska bönen, är det även en konstig argumentation ur andra perspektiv. Ingen församling – oavsett vilken – torde använda alla nattvardsbönerna.

Vissa perspektiv värderar kommittén högre; de finns med i alla eller nästan alla moment. Hit hör naturligtvis instiftelseorden, men även epikles och doxologi. Däremot riskerar tacksägelseperspektivet att reduceras, inte minst om prefationen inte beds, och det eskatologiska perspektivet är ganska nedtonat.

Med den reducering av motiv i de enskilda bönerna som finns i HBF 16 reduceras bönen högst betänkligt till att bara vara en konsekrerande bön. Perspektivet blir då påfallande individualistiskt och bönens egentliga funktion att den enskilde skall kunna ta emot Kristus i kommunionen. Med en sådan närmast instrumentell syn kommer påfallande ofta det ecklesiologiska och kosmologiska perspektivet på nattvardsfirandet däremot att saknas. Allt som inte direkt bedöms vara relaterat till att bröd/vin skall förvandlas till Kristi kropp/blod – i klartext instiftelseord och epikles – tycks i förslaget vara sådant man både kan ha eller mista; det blir närmast en smak- eller tidsfråga. Den gamla – men överspelade tanken – på instiftelseorden som, med Olaus Petris ord, "kanon nog" spökar förmodligen i bakgrunden.

Nattvardsbönen är ett sammanhållet helt, där instiftelseord och epikles måste relateras till resten av bönen och dess motiv. Som Christer Pahlmblad framhåller är två punkter centrala, dels relationen mellan eukaristin och Kristi offer, dels frågan om "kommunionepiklesen" (bönen om Anden över församlingen/kyrkan). Det gäller då att i samtliga eukaristiska böner ha formuleringar som ger uttryck för sambandet mellan Kristi kropp och blod och Kristi eviga offer, men också hur "den helige Ande genom sakramentet som vi mottar också skall göra oss delaktiga av frukterna av den frälsning som vi just prisat" (*Mässa för enhetens skull*, s. 35). Kyrkan lovprisar alltså Guds frälsningsgärning i Kristus – och inte bara i skapelsen och allt som Gud nu verkar – och utber sig om frukterna av hans offer genom en epikles över bröd, vin och församling.

Nattvardsbönerna i sin helhet implementerar knappast den förståelse av nattvardsbönen som vuxit fram under 1900-talet genom förnyad liturgisk grundforskning och fördjupad ekumenisk dialog. BEM III.28 säger tydligt att "kyrkorna bör pröva sina liturgier i ljuset av den enighet om nattvarden som vi nu håller på att uppnå". Är det okunskap eller ovilja som gör att Svenska kyrkan i sin förnyelse av gudstjänstböckerna inte implementerar denna konsensus?

Visst finns sedan positiva ansatser i förslaget. Så har alternativ 1 i sin inledning lyckats formulera Kristi gärning enkelt och lättbegripligt. Flera av förslagets nyskrivna böner har en skapelseanknytning som tydliggör att nattvardsbönen verkligen är en tacksägelse för skapelsen och frälsningen. Det finns en strävan efter ett mer varierat språkbruk med olika stilnivå och karaktär.

Flera remissinstanser har uppenbarligen efterfrågat den nattvardsbön som återfinns i *Den apostoliska traditionen*. Det finns både ekumeniska och historiska skäl för detta. Denna nattvardsbön har fått bilda stomme till en nattvardsbön i såväl *Common Worship* (prayer B) som *Missale Romanum* (alt II). Argumenten för att inte ta med den framstår som ganska svaga, nämligen att de motiv som återfinns där också återfinns i andra nattvardsböner. Tvärtom tror vi, eftersom det här är en nattvardsbön från kyrkans odelade tid, att det skulle vara ekumeniskt fruktbart med en nattvardsbön som kan användas i många kyrkor. Om än kanske med vissa variationer. Idag finns två bearbetningar utifrån svenskkyrkligt perspektiv, dels alt. VI i *Missale* (Noteria 1988), dels alt. I i *Missale* (Artos 2008).

Gentemot HB 86 sticker framförallt två förändringar ut i HBF. Den första gäller det inklusiva språket. I nattvardsbön C (HB 86) heter det att Gud är "som en fader och en moder"; i nattvardsbön 6 i HBF 12 har formuleringen ändrats till "du som är en fader och en moder för oss". Gud har alltså gjorts tvekönad! Någon djuplodande argumentation för detta ges inte i kommentardelen. Det står endast: "Synpunkter fanns i remissvar om att fördjupa gudsbilden i kyrkohandboken genom att också i en nattvardsbön kunna tala om Gud med ett inklusivt språk utan förbehåll" (s. 86). Formuleringen är "mer en ideologisk markering än en verklig böneformulering". En bättre väg vore att "ta tillvara kvinnliga eller moderliga metaforer och ge ett av alternativen ett sådant inslag med formuleringar som kan accepteras av alla" (Pahlmblad, s. 26). För ett exempel på en sådan nattvardsbön se Pahlmblad, s. 64–65.

Den andra förändringen rör nattvardsteologi. I t.ex. nattvardsbön F (HB 86) finns före instiftelseorden epiklesen: "Låt din Ande komma över oss och dessa gåvor, så att vi får del av det himmelska bröd och den välsignelsens bägare som är Kristi kropp och blod." Här har ord strukits och istället blivit: "... och dessa gåvor, himmelskt bröd och välsignat vin: Kristi kropp och blod." Medan bönen i nuvarande handbok är en bön att Anden ska komma för att vi ska få del av Kristi kropp och blod, så uttrycket HBF att gåvorna redan – före instiftelseorden – är Kristi kropp och blod. Oavsett hur man betraktar konsekrationen, att den sker vid instiftelseorden eller under nattvardsbörens gång, så är en sådan här formulering inte teologiskt korrekt. Flera av nattvardsbönerna innehåller, trots förbättringar jämfört med HBF12, formuleringar som är inkonsistenta och vilseledande. Inte minst gäller detta konsekrationssuppfattningen och realpresensen.

Herrens bön

Herrens bön ska ingå i samtliga gudstjänstordningar i förslaget. I mässan finns den av hävd infogad efter nattvardsbönen. Nuvarande handbok har Vår fader och Fader vår parallellt i den löpande texten. Förslaget skriver bara ut Vår fader, i den ekumeniska bearbetning som togs i

bruk i Svenska kyrkan 1998, där brödbönen omformulerats. I de övergripande anvisningarna anges dock att Fader vår fortfarande alltid kan användas som alternativ.

"Bröt"

De tre rubrikerna brödsbrytelse–fridshälsning–Guds Lamm är, som redan framhållits, ett sammanhållet moment. I en bemärkelse framkommer detta i handboksförslaget: i högmässa och när mässa firas som huvudgudstjänst ska dessa tre moment vara med; när mässa som inte är huvudgudstjänst firas kan det utgå. Brytandet av brödet hör egentligen samman med bruket av ett stort nattvardsbröd; man bryter för att kunna dela det enda brödet. Därför är enheten i Kristi kropp en del av symboliken i brödsbrytelsen, vilket ger en koppling till fridshälsningen. O Guds Lamm är ursprungligen en sång under det att brödet bryts och beledsagar denna handling. Utan brödsbrytelse ändrar sången karaktär och får mer fokus på vörndnad för det offrade Lammets närvaro.

Tydningsorden "Brödet som vi bryter är en delaktighet av Kristi kropp" har kompletterats med det alternativa "Brödet som vi bryter ger oss gemenskap med Kristi kropp". Den senare anknyter till översättning i Bibel 2000. I HBF 12 stod det istället "... gemenskap med Jesus Kristus". Det är positivt att detta ändrats, därmed görs den kopplingen mellan Kristi kropp som gudstjänstgemenskap och Kristi kropp i brödet tydlig.

O Guds Lamm finns i sex olika textvarianter, jämfört med en enda i HB 86. De tre första innehåller några små, helt språkliga justeringar för att passas in musikaliskt. I HBF 12 saknade övriga tre referenser till Joh 1:29 och orden om att Lammet "tar bort världens synd". Detta saknas nu bara i ett av alternativen (nr 4), vilket är ett framsteg. Samtidigt framstår här förslagets grundläggande svaghet i blyxtbelysning: den enskilde prästen eller den lokala församlingen kan fortfarande väja mellan ett nattvardsfirande med hänvisning Kristi offer och ett utan.

"Gav"

Sändningsorden efter kommunionen finns med samma alternativ som idag, med den skillnaden att "han bevarer" kan ersättas med "han bevarar". På modern svenska skulle dock den gammalmodiga konjunktionen behöva uttryckas med optativ: "Må han bevara oss till evigt liv."

När sändningsorden följer efter en obruten nattvardsgång kan de fungera exkluderande: trots att alla kanske inte kommunicerat riktas de till ett "vi". Samma problem uppstår aldrig vid brutet duklag, eftersom orden då riktas till alla som faktiskt just kommunicerat. Däremot riskerar man då att få en konkurrerande dubbling av "Gå i Herrens frid": dels efter nattvardsgången, dels efter välsignelsen. Det finns därför flera skäl att göra momentet fakultativt.

Bönen efter kommunionen bör, som framhållits ovan, knappast räknas som ett eget moment. Snarare är det en bön som avslutar kommunionsskeendet. Liksom i nuvarande handbok finns ett antal böner för de olika kyrkoårstiderna; bönen kan också formuleras fritt och det anges att "förbönsämnen kan infogas". Man kan dock ifrågasätta om detta är platsen för ytterligare förböner. Kyrkans förbön efter predikan/trosbekännelse respektive förbön infogad i nattvardsbönen torde vara de givna platserna för det, medan bönen efter kommunionen istället skall formulera ett tack för den mottagna nådegåvan i kommunionen med en bön om att denna skall bära frukt i den enskildes och/eller församlingens liv.

Sändningen

Med namnet Sändning istället för Avslutning (HB 86) får mässans sista del en utåtriktad istället för tillbakablickande riktning. Det anges explicit att momenten kan förekomma i valfri ordning.

Endast psalm och välsignelse är obligatoriska, men om församlingen har sjungit under nattvardsgång och iordningställandet finns dock inte alltid ett behov av ytterligare gemensam sång i sändningsdelen. Det enda som borde vara nödvändigt är välsignelsen. Eftersom ordningsföljd är fri, är det också möjligt att avsluta mässan med välsignelsen som det allra sista som händer, vilket i en vardagsmessa kan vara mycket effektivt.

Den aronitiska välsignelsens starka ställning i svenskt gudstjänstliv består. Förslaget har inte med några alternativa välsignelser. Det finns också möjlighet att byta ut konjunktionen "välsigne" mot presens: "Herren välsignar..." Liksom i fallet sändningsorden efter kommunionen blir resultatet mer ett konstaterande än ett verkligt förmedlande. Den avslutande trinitariska formuleringen följer inledningens ordalydelse, med det inskjutna "I (Guds:) Faderns...".

Det är välsignelsen som måste sägas vara de egentliga sändningsorden i mässan. Det som i handboken kallas sändningsord bör därför komma i direkt anslutning till själva välsignelsen. De två alternativa sändningsord som finns i HB 86 har bearbetats och kompletterats med två ytterligare. På prästens uppmaning: "Låt oss gå i frid" ska vi inte längre svara "i vår Herres Jesu Kristi namn" utan bara "i Jesu Kristi namn". Att av ideologiska skäl stryka ner formuleringen är pastoralt olämpligt, erfarenheten säger att det är svårt att ändra enskilda ord i väl inarbetade formuleringar.

Sammanfattning

Två tendenser är, liksom i tidigare handboksförslag, dominerande: inklusivt språk och stora variationsmöjligheter.

Det inklusiva språket är ingen nyhet, men går längre än tidigare handboksförslag. Även om huvudstrategin är att komplettera med ytterligare texter, finns det många exempel där man redigerar formuleringar som är inarbetade i församlingarna för att slippa ett "han" eller ett "Herre". Och i förslaget ryms teologiska uttryck som egentligen knappast låter sig förenas.

Förslaget ger dessutom möjlighet inte bara till stor variation av alternativ för ett och samma moment, utan också att lokalt avgöra vilka moment som ska vara med eller inte. Denna ordning stadfäster det som redan är verklighet: att gudstjänstordningen kan skilja sig radikalt från en kyrka till en annan. Frågan måste därför ställas i vilken utsträckning man ens kan tala om ett gemensamt gudstjänstliv i Svenska kyrkan.

En kyrkohandbok banar inte väg för en ny praxis. Den befäster och befördrar snarare den praxis som redan finns i församlingar och pastorat. Det som vi ser i kyrkohandboksförslaget är inte mer än en återspeglning av dagens Svenska kyrkan.

Tredje gången gilt? (del 3 av 3) Svensk Pastortidskrift nr 9/2016

Kyrkohandböcker är försiktiga till sin natur. De går knappast i bräschen för en utveckling utan legitimerar snarare rådande praxis. Mot den bakgrunden måste handboksförslaget (HBF 16) läsas. Dess bredd och spretighet säger inte i första hand något om hur framtidens gudstjänst kommer att vara, utan hur Svenska kyrkans gudstjänstliv ser ut i dag. Med den utgångspunkten vill vi i denna avslutande artikel kring handboksförslaget ta upp vissa övergripande frågeställningar.

Trons modersmål

Det bibliska språket är det kollektiva språket för alla kristna. Det är ett gemensamt modersmål, även om vi talar olika dialekter. Jesu gärning och undervisning är beroende av Gamla testamentet, dess föreställningsvärld och språkbruk. Kyrkan och kristen tro är på samma sätt beroende av både Nya och Gamla testamentet, och utläggningar av dessa texter. "Herrens sätt att tala" (Augustinus *Bekännelser*) fortsätter in i och formar "kyrkans sätt att tala".¹

Kyrkans gudstjänst är helt genomdränkt av detta modersmål, med direkta citat, alluderings och anspelningar på den heliga Skrift. Bibelns berättelser och händelser aktualiseras i firandet av frälsningsmysterierna. Det är ur den bibliska uppenbarelse som liturgin hämtar sitt innehåll och sin kraft.

Genom små förändringar tunnas nu det bibliska vittnesbördet ut i handboksförslaget. Det finns många exempel på förändringar som visserligen kan godtas, men som innebär en gravis försvagning. Dels utelämnas pregnanta och adekvata uttryck, dels införs nya formuleringar som även om de inte strider mot kyrkans bekännelse är mer allmänt hållna. Modersmålet löses gradvis upp.

Bibelanvändningen och Bibel 2000

I direktiven ingår att anpassa handboken till Bibel 2000. Det nuvarande förslaget hänvisar till HBF 12. Där fördes ett klokt resonemang med utgångspunkten att ett flertal bibeltexter ingår i handboken och att "ett stort antal liturgiska texter bygger på biblisk text", men att något entydigt samband mellan en viss bibelöversättning och en kyrkohandbok inte finns. En bibeltext kan t.ex. ha flera olika betydelser, där bara en är tillämplig i liturgin. Liturgin är alltså baserad på Bibeln, men inte på en särskild bibelöversättning.

Direkta bibelläsningar hämtas ur Bibel 2000, även om man tycks ha missat anpassningen i Inledningsord 2 (Ps 130). Enskilda fraser i liturgin är däremot ibland hämtade ur Bibel 2000, ibland inte. Ett exempel på det senare är Glorias formulering, som följer HB 86: "Ära åt Gud i höjden och frid på jorden bland människor som han älskar." Bibel 2000 lyder ju istället "Ära i höjden åt Gud och på jorden fred åt dem han har utvalt." (Luk 2:14) Någon tydlig och konsekvent linje när man gör det ena eller andra finns inte. Att göra en avvägning från fall till fall är också det mest rimliga.

Följande förändringar görs med hänvisning till Bibel 2000: välsignelsen (ett av två alternativ), orden efter brödsbrytelsen (ett av två alternativ), "bägare" istället för "kalk" i instiftelseorden och att man genomgående – förutom i trosbekännelserna – skriver "den heliga Anden". Därtill tycks också andra förändringar genomförts med samma motiv, även om det inte framgår. Nattvardsbön D (HB 86) lyder "Lovad vare du ... som förbarmat dig över oss och utgivit din ende Son", men är i HBF 16 ändrad till "Lovad är du ... som så älskade världen att du gav den din ende Son", tyvärr med konsekvensen att ordkombinationen "som så" blir svåruttalad och svårförstådd.

Mer intressant är kanske de passager som ändras så att de *inte* stämmer överens med Bibel 2000 eller bibliska formuleringar. Hit hör många av de fasta fraser som liturgin är uppbyggd av. "I Faderns och Sonens och den heliga Andes namn" (Matt 28:20) kan bytas ut mot "I Guds, den treeniges namn". I förlåtelseorden följer man inte Matt 9:2 och Luk 7:48, "Dina synder är förlåtna", utan skriver istället "Du är förlåten". Gloria inleddes med citat ur Luk 2:14, men inte på alla ställen; lovsång 8 talar istället om "Äran, äran tillhör Gud, vår skapare, frälsare, hjälpare". Helig är traditionellt uppbyggd kring Jes 6:3 och Matt 21:9, men inte förslagets Helig 2, 3 och 4.

Löftesordet 3xx från Joh 1:9 har bara med "så att Gud förlåter oss", inte "förlåter oss synderna" (eller "våra synder", HB 86). Någon rimlig förklaring till varför man väljer att göra ett avsteg både från Bibel 2000 och bibeltexter ges inte.

Längre läsningar bör följa den eller de bibelöversättningar en kyrka har antagit. Däremot är det tveksamt om man ska göra förändringar av andra fraser i liturgin pga. en enskild bibelöversättning. I så fall behövs sannolikt snart ytterligare förändringar i kyrkohandboken, om Svenska bibelsällskapet går vidare och arbetar fram en ny översättning av Nya testamentet. Den nuvarande är i praktiken från 1981, och en provöversättning är utgiven med delar av Luk och hela Gal. I handboksarbetet borde det vara viktigare att oavsett översättning bevara sambandet mellan liturgin och Bibeln.

Inkluderande språk

Det andra direktivet i handboksarbetet var att eftersträva ett inkluderande språk. Ett inkluderande språk är i en bemärkelse en mycket god sak. De som firar liturgin behöver känna sig delaktiga – inkluderade. En del av detta är t.ex. hur en förbön formuleras, om man ber för "de arbetslösa" och därmed antyder att det inte finns någon som är arbetslös i församlingen. Inte minst predikan och musiken behöver ha ett språk som är inkluderande för de som firar gudstjänst.

Den typen av perspektiv tycks dock inte vara det dominerande i handboksförslaget. Det inkluderande språket handlar mest om kön och att fjärma Gud från maskulina termer eller att tala om Gud "bortom kön". Tidigare har den förhärskande strategin varit att komplettera med nya texter för att uppnå dessa syften. Denna strategi återfinns också i HBF 16. Men i större utsträckning än tidigare är man också inne och förändrar detaljer i befintliga texter, samtidigt som man rensar ut alternativ från HB 86 som är helt gångbara, men uppenbarligen inte passar i detta koncept. Hit hör t.ex. prefation 1 för Trefaldighetstiden, "Du är en Fader för oss människor". Det bör noteras att i princip samtliga nyskrivna texter i förslaget just är tillkomna för det inkluderande språkets skull – knappast någon ger en traditionell förståelse av Gud såsom Fader, Son och helig Ande.

Gud omtalas i förslaget påfallande ofta just som "Gud" för att undvika ett "han" eller ett "Herre". Samma strategi har vi sett tidigare och återfinns också i evangeliebokens kollektböner. Många gånger när det skulle vara mest naturligt att tala om Gud med ett pronomen (han), står det ett upprepat "Gud". Detta är mer genomgående i HBF 16 än tidigare. Texterna utarmas både teologiskt och stilistiskt. Strategin gäller inte bara nya texter och alternativ, utan även gamla. Familjegudstjänstens inledning "Nu är Guds tid. Här i sitt hus sluter han in oss i värme och ljus" heter i förslaget "Nu är Guds tid. Här i sitt hus sluter Gud in oss ...". Det leder till en sämre rytm (en kort stavelse ersätts av en längre) och ändrar en formulering som många – barn och vuxna – kan utantill.

Man söker också efter ett annat språk för att tala om Treenigheten. Svenska kyrkan är här inne på det mest grundläggande i kyrkans bekännelse. Trons bärande mönster fanns till sin kärna redan i den urkristna trosregeln (*regula fidei* eller *regula veritatis*). I samtliga ekumeniska trosbekännelser – apostoliska, nicenska och athanasianska – bekräftas och bejakas detta trons mönster i bekännelsen till Fadern och Sonen och Anden.

En kristen tro kan aldrig *ersätta* Fader–Son–helig Ande med andra benämningar, men väl *komplettera* med andra beskrivningar och bilder. Och det är här som förslaget leder fel. Strävan efter ett språk om Gud "bortom kön" leder obönhörligen till att man ersätter den klassiska

förståelsen av Treenigheten med någonting annat. Det betyder att man sågar av den gren man sitter på och att man fjärrar sig från sin historia och kristendomens rötter.

Frånsett ett okvalificerat Gud – som ofta relaterar till Fadern, även om det inte uttrycks – arbetar man t.ex. med ”Skapare–Jesus Kristus–helig Ande”, ”Skapare–Räddare–Tröstare” (Lovsång 6 och 7) eller ”Skapare–Frälsare–Hjälpare” (Lovsång 8). Det blir problematiskt när avsikten är att ta sig förbi Fader–Son–helig Ande och får teologiska konsekvenser. Att tala om Gud som Fader, Son och helig Ande är bl.a. att beskriva relationerna mellan de tre personerna i Treenigheten. Denna beskrivning är djupt biblisk och möter oss i Jesu egen beskrivning av relationen till Fadern. Detta relationella perspektiv inbjuder också oss att ha en relation till Gud: att ha honom som vår Far, Jesus till vår bror och den helige Ande som vår hjälpare.

Att schematiskt omtala den första personen i Treenigheten som skapare, den andra som räddare/frälsare och den tredje som tröstare/hjälpare, riskerar att skapa en utarmad förståelse av den heliga Treenigheten. I förlängningen leder det till *modalism*, dvs. den fornkristna villolära som inte grundade trinitetsteologin i Guds *vara* utan i Guds *handlande*: Gud är där inte tre personer i ett väsen, utan det är närmast så människan uppfattar det hela genom att se på skapelse- och frälsningsverket. Även i trosbekännelserna uttrycks att kyrkan tror på ”Gud Fader allsmäktig, himmelens och jordens skapare”; ändå är det inte hela sanningen. Det är sant att Fadern är skapare – men det är också Sonen (”genom vilken allting är till”) och den helige Ande (”livgivaren”). Sonen är förvisso Frälsare – men även Fadern och den helige Ande. Och den helige Ande är tröstare/hjälpare – liksom Fadern och Sonen.

I kommentardelen nämns som en särskild strategi att ersätta ”könsbestämda ord och uttryck om människa och Gud ... med könsneutrala uttryck”. Det markeras också att ”Denna strategi behöver ... vägas mot andra avvägningar så att inte bärande kristna föreställningar om exempelvis trinitetsläran och kristologin förändras.” Handboksförslaget når knappast upp till denna föresats. En teologisk genomgång av förslaget leder rimligen till slutsatsen att trinitetsläran just förändrats.

När professor Bernice Sundkvist analyserar HBF 12 kommer hon till slutsatsen att förslaget – och det torde i ännu högre grad gälla HBF 16 – ger en ”mera opersonlig gudsbild”, att det sker en ”teologisk tyngdpunktsförskjutning i förhållande till äldre tradition” men framför allt att ”det är omöjligt att förutsäga hur den gudsbild som förmedlas faktiskt kommer att se ut i en given gudstjänst, eftersom det finns många alternativ av både äldre och nya texter att välja mellan för liturgen” (Svenskt gudstjänstliv 2014, s. 168).

Det största problemet är att det blir möjligt att fira gudstjänst utan att omtala Gud som Fader–Son–helig Ande. Alternativ finns till i princip samtliga traditionella formuleringar och trosbekännelsen kan utgå eller bytas ut mot en trospsalm. Dopen ska dock alltid ske ”I Faderns och Sonens och den heliga Andens namn”. Man kan fråga sig varför det här är av nöden att hålla sig till kyrkans bekännelsespråk? Samtidigt får man vara tacksam för det – annars hade dopen som förrättas i Svenska kyrkans ordning inte erkänts som giltiga kristna dop av andra kyrkor.

Variationsrikedomen

Variationsrikedom inom ramen för samma moment, t.ex. flera olika prefationer, har vi vant oss vid. Det nya i HBF 16 (och HBF 12) är den stora variationsrikedomen vad gäller vilka moment som ska eller kan vara med. Det torde vara helt unikt bland de kyrkor som håller sig med kyrkohandböcker.

Möjligheten till flera olika alternativ när någon ensam läser/sjunger en text eller en bön – t.ex. prefationen, kollektbönen, eller textläsningarna – är knappast problematisk. Att däremot ha många olika – och mycket näraliggande varianter – på korta acklamationer eller texter som en församling rimligen kan utantill är däremot bekymmersamt. Idag finns t.ex. bara ett svar efter en gammaltestamentlig läsning eller en epistel: "Gud, vi tackar dig". Alla som regelbundet firar gudstjänst i Svenska kyrkan torde kunna det utantill. I förslaget finns ytterligare ett alternativ: "Gud, gör det ord levande ibland oss". När man befinner sig i en annan kyrka än sin egen, kan man knappast veta vilket alternativ som ska användas utan att titta i agendan. Detsamma gäller t.ex. acklamationen "Din död förkunnar vi (Herre)", där "Herre" är satt inom parentes. Att vissa formuleringar återkommer oavsett vilken av handbokens ordningar för huvudgudstjänst som följs, är en styrka i Svenska kyrkans gudstjänstliv idag. Det är olyckligt att detta sammanhållande band för kyrkan tunnas ut och det är stor risk att gudstjänstdeltagare inte känner igen sig i de små detaljerna i grannkyrkan. I förlängningen är det heller ingenting som säger att präster/musiker i samma kyrka önskar använda samma alternativ. Risken är uppenbar att gudstjänstordningen i än högre utsträckning blir beroende av vem som tjänstgör. Igenkännandets glädje kommer att bli mindre med en ny handbok. Och osäkerheten kring vilken typ av gudstjänst man får – när man går i annan kyrka än sin egen – kommer dramatiskt att öka.

Den stora mängden moment som kan tas med eller som kan utelämnas ger intrycket av kyrkohandboken som en plocklåda där man kan välja och vraka. Gudstjänsten blir ett legobygge man kan bygga ihop på sitt eget sätt. Visserligen finns spärrar som gör högmässan mer reglerad än mässan och föreskrifter vad som ska finnas med i en huvudgudstjänst. Men formuleringarna att man "i undantagsfall" kan göra si eller så (t.ex. byta ut trosbekännelsen i högmässan mot en psalm) är många och det finns inget resonemang vad uttrycket "i undantagsfall" betyder. Man kan heller inte begära att enskilda gudstjänstbesökare ska behöva ta reda på om det är huvudgudstjänst eller inte. Variationsrikedomen är så stor, att det är högst tveksamt om ens domkapitlens sakkunniga för gudstjänstfrågor kan tala om när en gudstjänst håller sin inom kyrkohandbokens ram eller inte.

Psalmer och handbokstroheten

Av de moment som måste finnas i en gudstjänst hör psalmer. I en mässa som inte firas som huvudgudstjänst är följande moment obligatoriska: klockringning (om möjligt), psalm, inledningsord, psalm, evangelium, predikan, psalm, nattvardsbön, Herrens bön, kommunion, psalm eller lovprisning, välsignelse. Av 12 obligatoriska moment är fyra psalmer. Visserligen ska noteras att i "en kortare gudstjänst" kan evangelieläsningen ersättas med annan bibelläsning, färre psalmer förekomma och förkunnelsen ske i samband med inledningsorden. Ändå ger kyrkohandboken intrycket att det som är väsentligast i Svenska kyrkans gudstjänst är psalmerna. Och ska man vara petig med den kyrkorättsliga regleringen kan man alltså inte fira mässa i Svenska kyrkans ordning utan att också sjunga psalmer (dvs. sånger som står i *Den svenska psalmboken*). Trots att många finner stort värde i t.ex. en läst morgonmässa tillåter nya kyrkohandboken formellt inte ett sådant alternativ. Det verkligt allvarliga är här kanske att kyrkorätten blir meningslös om den inte kan uppfattas som de facto reglerande.

En uttalad målsättning med arbetet har varit att skapa en större trohet mot handboken. Och strategin tycks vara att inkludera så mycket som möjligt inom handbokens ram och ge en maximal möjlighet till variation. Vi betvivlar att det leder till större handbokstrohet. Snarare legitimerar det att präster, musiker och församlingar bygger sin gudstjänst helt själva. Och gör det med material som finns både i kyrkohandboken och utanför. En annan väg att gå – men kanske omöjligt för Svenska kyrkan – hade varit att göra en stramare kyrkohandbok, som dock

hade varit frivillig att använda för församlingarna. Så har t.ex. gjorts i vår systerkyrka ELCA i USA.

Arbetsprocessen och musiken

Processen som lett fram till HBF 16 har varit lång. Många arbetsgrupper med skiftande namn har på olika sätt varit inkopplade för att ge sitt bidrag: referensgrupp, expertgrupp, slutförslagsgrupp, styrgrupp, projektledningsgrupp, ny referensgrupp, ny styrgrupp. Därtill har olika grupper arbetat med de kyrkliga handlingarna. Hur de olika gruppernas arbete tagits tillvara och vem som egentligen har haft initiativet i detta arbete är inte lätta att bedöma för en utomstående betraktare. Nu har också meddelats att en ny grupp som ska bearbeta remissvaren har bildats. Vad de i realiteten kan göra för att förbättra det här förslaget återstår att se.

Vad som däremot är uppenbart är att det är en mycket kort tid som församlingarna har på sig för att arbeta med remissen och att frågorna i remissen är formulerade för att man vill ha ett positivt gensvar. Den som tror sig annat än marginellt kunna påverka det här förslaget, kommer bli besviken. I huvudsak är det detta förslag som kommer att vara vår nya handbok.

Den som har följt diskussionen kring handboksarbetet kan inte ha undgått det ramaskri som hörts från kyrkomusiker över hela landet. Vi har inte någon kyrkomusikalisk kompetens och går därför inte in på de musikaliska delarna i förslaget – som naturligtvis är oerhört viktiga. Men det är talande för processen att ansvariga för arbetet endast i så ringa omfattning har lyssnat på musikerna. Det som kyrkohandboken borde fastslå är vilken text som ska sjungas, medan det kan lämnas till respektive församling att besluta vilken musik man använder. I realiteten är det också så det blir. Kyrkoherden föreslås få beslutanderätten att använda annan musik än den som återfinns i kyrkohandboken (ändring av KO 18 kap. 6 a §; förslaget s. 416). Ett mer naturligt steg att ta – men det kanske kommer – vore att säga att kyrkohandboken bara innehåller en serie, nämligen de gregorianska melodier som ett uttryck för Svenska kyrkans historia. Andra melodier till de fastställda texterna kan kontinuerligt publiceras på nätet eller i nothäften, av kyrkan officiellt eller privata musikförlag.

Kyrkans tro och Svenska kyrkans inre upplösning

Tradition och förnyelse står inte i motsatsförhållande, utan förutsätter tvärtom varandra. Nyskriva psalmer har sin självskrivna plats i Svenska kyrkans gudstjänstliv; också vår tid har sitt bidrag att ge till kyrkans stora lovsång. Nyskapandet kräver dock en fullödig liturgi att samspela med.

Det bör finnas en dynamik i gudstjänstfirandet mellan lokalt, nationellt och universellt. Eukaristin firas alltid lokalt. Där bör stor frihet råda i t.ex. musikval och liturgisk aktion. Bärande liturgiska texter är däremot en annan sak. De måste kännas igen som en del av en gudstjänst i Svenska kyrkan. Och denna måste i sin tur igenkännas som ett autentiskt sakramentsfirande av andra kyrkor. Det är därför ett absolut krav att mässans ordinarie bärande texter är väl förankrade i den stora kyrkliga traditionen. Det grundläggande mönstret ”till Fadern genom Sonen i Anden” skall vara tydligt i all liturgisk bön. Nattvardsbönen måste stringent formas efter ekumenisk konsensus (ffa BEM-dokumentet 1982). De bibliska sånger vi delar med den världsvida kyrkan – Kyrie, Gloria, Sanctus, Agnus Dei – får inte förvanskas; rimligen borde de – och trosbekännelserna – kunna få en gemensam och ekumeniskt utarbetad svensk språkdräkt.

Kyrkans gudstjänst skall uttrycka kyrkans bekännelse. Utgångspunkten kan inte vara om den enskilde prästen eller den lokala församlingen betraktar sig som traditionell eller inte, så att allt reduceras till tycke och smak. I remissen ställs återkommande frågan: ”Ger

kyrkoandboksförslagets alternativ när det gäller [moment x] möjlighet för församlingar att utforma gudstjänst utifrån sina förutsättningar?” Det är ett grundläggande fel i utgångspunkten när remissfrågorna genom själva sin utformning stadfäster principen om något för alla, istället för att ställa frågan om kyrkans tro och det bibliska språket.

Samtidigt – om en kyrkoandbok i första hand befäster befintlig praxis – kan bara konstateras att Svenska kyrkan i realiteten knappast har en gemensam bekännelse längre. Handboksförslaget ger uttryck för skilda teologiska uttryck, som i sig knappast kan förenas. Förslaget ger i praktiken legitimt utrymme för helt skilda trostolkningar av kristen tro inom samma handbok. Inom Svenska kyrkan finns olika grupper som tolkar den kristna traditionen och läran på helt olika sätt. Ambitionen i handboksarbetet är att många riktningar ska känna sig hemma. Frågan är hur det ser ut nästa gång.

Kyrkoandboken har varit ett sammanhållande band i Svenska kyrkan. I viss mån är även nuvarande handbok det, även om utvecklingen sedan försöksordningarna på 1970-talet gått mot en ständigt ökande differentiering. Med den nya handboken blir gudstjänstlivet ännu mer disparat, också vad gäller de bärande liturgiska texterna i mässans ordinarium.

Vad återstår då som ett sammanhållande band i Svenska kyrkan? Delvis en ny kyrkoandbok, men med starkt reducerad betydelse samt evangelieboken, kyrkoordningen och ett antal gemensamma datasystem. Det innebär att vi läser ungefär samma texter på söndagen, att vi är bunden av samma kyrkoordning – som framför allt reglerar besluts- och valapparaten – och använder samma dataprogram. Det inre sammanhållande bandet och den andliga gemenskapen inom Svenska kyrkan är på väg mot upplösning.

Ovan har vi pekat på en del grundläggande problem i handboksförslaget. Man skulle också kunna nämna en förändrad nattvardsteologi med oklar konsekrationssuppfattning och klart försvagad betoning av realpresensen (det talas t.ex. oftast om bröd/vin och inte Kristi kropp/blod). Ett annat område är teologin kring synd och nåd, där förlåtelseorden förändras för att kunna tolkas som att vi redan är förlåtna i förväg. Dessa och de andra delproblemen är dock snarast symptom som kan härledas till brottet med kyrkans tradition.

Redan i Skriften talar Paulus om ett traderande. Förkunnelsen av evangeliet om Jesus Kristus (1 Kor 15:3–5) och firandet av Herrens måltid (1 Kor 11:23–26) är något som han själv först tagit emot och sedan lämnat vidare. Genom historien har den kristna gemenskapen fortsatt att tradera tron såsom ett levande firande. Mässan har slipats fram under århundraden av bön, och såsom Kristus har lovat leda Anden kyrkan (Joh 16:13).

En gemensam svenskkyrklig tradition finns idag knappast längre. Denna kyrka är ett rike i strid med sig själv (Mark 3:24) – och i många fall också med den världsvida kyrkans gemensamma gudstjänstmönster. Kan vi inte vända utvecklingen går vi med inneboende logik mot ett trons sammanbrott i Svenska kyrkan.

ⁱ Jfr Uwe Michael Lang *The Voice of the Church at Prayer: Reflections on Liturgy and Language*, Ignatius Press 2012, och Robert Louis Wilkens “The Church’s Way of Speaking”, *First Things* August 2005.